

М. В. ПАНЮС, здобувач Державного економіко-технологічного університету транспорту, Київ

СТЕПАН ЗЕНОРОВИЧ ГЖИЦЬКИЙ – ВИЗНАЧНИЙ НАУКОВЕЦЬ І ПЕДАГОГ

Стаття присвячена науковій і педагогічній діяльності визначного українського вченого-біолога, доктора біологічних наук, академіка Української академії аграрних наук, заслуженого діяча науки і техніки України С. З. Гжицькому

Ключові слова: вчений-біолог, Степан Гжицький, сільське господарство, біохімія тварин, мікроорганізми

Вступ. Історія науки це не лише історія наукових ідей, а історія видатних науковців. Важливе значення в становленні ветеринарної медицини в Західній Україні належить Степану Зеноновичу Гжицькому (1900 – 1976). Видатний український вчений і педагог, доктор біологічних наук, доктор ветеринарної медицини, академік Української академії аграрних наук, заслужений діяч науки і техніки України [1]. На жаль, науковий доробок Г. З. Гжицького відображений в сучасній науковій літературі фрагментарно [1–6], переважно в ювілейних виданнях. **Мета** статті: опираючись на доробок попередників окреслити біографію та визначити головні напрями наукової діяльності цього українського вченого, педагога, організатора науки.

Народився Степан Гжицький 14 січня 1900 р. в родині сільського вчителя, в одному з найбільш мальовничих куточків Тернопільщини – с. Острівець Терехівського району, з чистими лісами, з задумливим і бурхливим Серетом, з росяними луками та розлогим цілинним степом Опілля. Закінчивши початкову школу в с. Довге, Степан 1911 р. вступив до Тернопільської гімназії, яку закінчив екстерном 1920 р. Був студентом правничого факультету таємного Українського університету у Львові. Після трьохрічних студій в університеті 1923 р. вступив на навчання до Львівської академії ветеринарної медицини, яку закінчив 1929 р. Одержавши диплом лікаря ветеринарної медицини, тут він і залишився працювати на кафедрі старшим асистентом [2–3].

Поряд з педагогічною працею займався науковими дослідженнями. 1931 р. захистив дисертацію на тему «Про вплив односторонньої і змішаної дієт та додатку солей на деякі компоненти крові і сечі», за що отримав науковий ступінь доктора ветеринарної медицини [4].

Протягом 1923–1933 навчальних років працював у Берлінському інституті фізіологічної хімії. У 1934-1935 рр. С. З. Гжицький досліджував хімізм

© М. В. Панюс, 2013

м'язового паралічу, чим зробив вагомий внесок у вивчення патогенезу паралітичної міоглобінурії у коней. Ці дослідження започаткували виникнення нового напрямку в біохімії – клінічної біохімії.

1934 р. С. З. Гжицькому за наукові праці присуджено наукове звання – приват-доцент. У травні 1942 року його обрано дійсним членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. 1951 р. С. З. Гжицький ста членом-кореспондентом АН України [5].

1960 р. створено Український Науково-дослідний інститут фізіології і біохімії сільськогосподарських тварин. Першим його директором став С. З. Гжицький. У тому ж 1960 р. академіку С. З. Гжицькому присвоєно почесне звання заслуженого діяча науки України.

Він виховав тисячі висококваліфікованих спеціалістів для сільського господарства і науки. У пам'ять про видатного вченого Західний науковий центр НАН України заснував премію імені С. З. Гжицького для молодих учених в галузі природничих, технічних і гуманітарних наук. На фасаді корпусу Львівської академії ветеринарної медицини встановлено меморіальну дошку, 1994 р. академії присвоєно ім'я С. З. Гжицького. Розвиток наукових досліджень у значній мірі обумовлюється феноменальністю вчених в окремих галузях. Його життєвий шлях є прикладом самовідданого служіння народу України та українській науці [6].

Наукова робота його була пов'язана з дослідженням впливу на організм гормону підшлункової залози інсуліну (латинська *insula* – острів), який синтезується В-клітинами острівців Лангерганса. Він виростав у вчительській сім'ї, але серед його близьких родичів були й лісники, яких часто навідував малим хлопцем. Історичне минуле мальовничого Поділля та традиційний гарт тернопільських і бережанських гімназистів – батьківщина багатьох вчених, громадсько-політичних і культурних діячів, зокрема М. Шашкевича, І. Пулюя, І. Горбачевського, С. Крушельницької, Й. Сліпого, Я. Стецька, Б. Лепкого, Р. Купчинського, братів Барвінських. Усі вони формували світогляд Степана Гжицького. Люди і звичаї Поділля знайшли відображення у творах українського письменника – старшини Української армії Січових Стрільців, учасника визвольних змагань України в 1917–1920 рр., а у 1933–1956 рр. – в'язня сталінських ГУЛАГівських таборів, у творах якого «У світ широкий» і «Великі надії» легко можна впізнати і малого Степана – майбутнього українського вченого [7].

Любов до обраної спеціальності, наполегливість у навчанні привернули увагу до молодого студента з боку видатного вченого, завідувача кафедри лікарської хімії Львівської академії ветеринарної медицини, професора Вацлава Морачевського, великого приятеля Василя Стефаніка. До речі, професор В. Морачевський – вчений європейської слави, протягом 1925–1927 рр. був ректором академії, а пізніше – першим куратором відновленого Товариства українських студентів ветеринарної медицини «Ватра». Зі спогадів студента академії Маркіяна Зайця про «Ватру» професор В. Морачевський виокремлювався серед польської професури академії своєю

прихильністю до українських студентів. Вони ласкаво прозвали свого вчителя «Дід Морач» і на знак вшанування його заслуг перед «Ватрою» 1934 р. обрали його почесним членом товариства та вручили йому пам'ятну грамоту, виготовлену митцем Павлом Ковжуном. До речі, випускники і студенти академії – члени «Ватри» – в еміграції створили Об'єднання українських ветеринарних лікарів США і Канади [8].

Професор В. Морачевський був єдиним вченим академії, який уможливив наукову кар'єру українцеві С. Гжицькому. Здібний студент привернув до себе увагу В. Морачевського, і на його кафедрі він ще студентом третього курсу почав працювати заступником асистента. Закінчивши 1929 р. академію і одержавши диплом лікаря ветеринарної медицини, Степан Зенонович залишився працювати на кафедрі старшим асистентом [9].

1934 році за наукові праці С. Гжицькому було присуджено наукове звання – приват-доцент. 1937 році Степан Зенонович удруге виїхав за кордон, до Відня, де проводив дослідження в клініці дрібних тварин відомого австрійського вченого, професора Вірта. Протягом 1939–1940 рр. Степан Зенонович розгорнув велику наукову і педагогічну роботу, за що йому присуджено науковий ступінь доктора біологічних наук і звання професора.

Під час німецької окупації професор С. Гжицький продовжував викладацьку працю як керівник кафедри біохімії. У травні 1942 р. його обрано дійсним членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, яке працювало таємно, так як нацисти заборонили його існування.

У складний післявоєнний період професор С. З. Гжицький доклав багато зусиль для відновлення навчального процесу і науково-дослідної роботи на кафедрі. Він добре розумів, що дальший розвиток наукових досліджень у значній мірі залежить від підготовки наукових кадрів. Проводив велику роботу із залучення до наукової роботи студентів – майбутніх аспірантів та асистентів кафедри.

1951 р. Степана Зеноновича Гжицького обрано членом-кореспондентом АН України, йому доручено керівництво лабораторією біохімії сільськогосподарських тварин у новоствореному Науково-дослідному інституті агробіології. Саме лабораторія біохімії сільськогосподарських тварин цього інституту, який згодом був реорганізований у Науково-дослідний інститут землеробства і тваринництва західних районів України, відіграла значну роль для підготовки наукових кадрів. У лабораторію прийшли переважно випускники Львівського зооветеринарного інституту – учні С. З. Гжицького. Одночасно велася також підготовка наукових кадрів на кафедрі біохімії, яка стала базою для підготовки майбутніх вчених [10].

За заслуги в розвитку біохімії тварин в 1959 році Степан Зенонович обраний академіком Української академії сільськогосподарських наук. Завдяки успішній підготовці наукових кадрів у галузі біохімії і розширення

досліджень із вивчення особливостей обміну речовин в організмі продуктивних тварин, в 1960 р. на базі лабораторії біохімії Науково-дослідного інституту землеробства і тваринництва західних районів України у Львові створено Український Науково-дослідного інститут фізіології і біохімії сільськогосподарських тварин. Ініціатором і першим директором цього інституту став С. З. Гжицький, який одночасно залишався завідувачем кафедри біохімії зооветінституту [11].

З ім'ям цього видатного вченого світової величини пов'язаний розвиток важливих наукових напрямків сучасної біохімії сільськогосподарських тварин у ХХ ст.. І в першу чергу, це стосується з'ясування фізіологічної ролі рубця (передшлунку великої і дрібної рогатої худоби), використання синтетичних азотистих сполук і сульфату натрію в годівлі жуйних тварин [12].

Наукові дослідження С. З. Гжицького спочатку були зосереджені на питаннях, якими займався професор В. Морачевський, що стосувалися суті біохімічних процесів в організмі тварин і людини, а також впливу на обмін речовин різних дієт. Велася також робота і в галузі клінічної біохімії.

У подальшому наукова діяльність С. З. Гжицького мала два головні напрямки: дослідження біохімічних процесів у тварин при різних захворюваннях, тобто питання клінічної ветеринарної біохімії; вивчення особливостей обміну речовин в організмі жуйних тварин, у зв'язку з їхньою годівлею та вирощуванням, для розробки теоретичних основ підвищення їхньої продуктивності та якості продукції.

Праці вченого з питань клінічної ветеринарної біохімії присвячені вивченню обміну речовин та патогенезу при паралітичній міоглобінурії, кольках, енцефаломієліті коней, лептоспірози собак, фасціольозі овець, родильному парозі, атоніях передшлунків та хронічній гематурії великої рогатої худоби. У цих дослідженнях теоретичні розробки вченого поєднувалися з практичними висновками. При деяких з цих хвороб було запропоновано як ефективний засіб інсулінотерапію.

Найбільш вагомим здобутком досліджень академіка з вивчення особливостей обміну речовин у сільськогосподарських тварин, головним чином у жуйних, є з'ясування ролі рубця в загальному метаболізмі та вивчення симбіозу жуйних тварин з мікроорганізмами, що заселяють передшлунки. Зокрема, була встановлена роль слизової оболонки рубця жуйних тварин у вибіркового всмоктуванні окремих речовин, що в значній мірі впливає на регуляцію процесів травлення в передшлунках. Була встановлена також можливість проникнення окремих метаболітів, у т.ч. і тих, які синтезуються у слизовій оболонці рубця, у зворотному напрямку, тобто в порожнину рубця. Цими дослідженнями було доказано, що однією з функцій рубця, як органу є забезпечення оптимального середовища для нормальної життєдіяльності мікроорганізмів. Роботи, проведені в цьому напрямку, не лише розкрили біологічну сутність симбіотичних взаємовідносин, але й

послужили теоретичною основою використання небілкових джерел азоту в годівлі жуйних тварин.

Науковий доробок Степана Зеноновича і тепер служить основою обґрунтованого раціонального живлення сільськогосподарських тварин, лікування і профілактики хвороб, дальшої розробки теоретичних основ підвищення продуктивності тварин. Його наукові праці дістали визнання як в Україні, так і за її межами.

Сформована академіком С. З. Гжицьким концепція про симбіотичні відносини організму жуйних з мікрофлорою передшлунків є значним внеском у розвиток біохімії і фізіології тварин і тому вона одержала світове визнання.

Створена академіком С. З. Гжицьким школа львівських біохіміків і сьогодні успішно розвиває важливі напрямки біохімії сільськогосподарських тварин. Новостворений інститут став не лише великим науковим центром біохімії і фізіології сільськогосподарських тварин, але й координатором у цих галузях науки. Враховуючи науковий авторитет, високі моральні якості, відданість науці і академії, тодішнім Міністерством сільського господарства СРСР було видане спеціальне розпорядження про працю С. З. Гжицького на посаді завідувача кафедри біохімії без проходження конкурсу пожиттєво.

Тисячі висококваліфікованих спеціалістів виховав і випустив у світ широкий академік С. З. Гжицький. Серед його учнів 15 докторів і 47 кандидатів наук. Його учнями стали є академіки Ф. Ю. Палфій, П. З. Лагодюк, І. А. Макар, відомі професори: І. Д. Головацький, О. Ф. Явоненко, О. М. Лемішко, А. А. Туревський, І. Г. Пупін, Г. І. Калачнюк, І. І. Розгон, І. В. Шуст, К. О. Дрель, Я. Л. Германюк, І. Г. Береза та інші.

Тернопільщина тісно пов'язана з Львівською академією ветеринарної медицини. В області в державних ветеринарних установах, селянських спілках, переробних підприємствах, у господарських органах працювало понад 725 ветлікарів, які закінчили цей вищий навчальний заклад і вважали себе учнями С. З. Гжицького.

Вихованцями школи академіка С. З. Гжицького є 5 докторів і 12 кандидатів наук вихідців з Тернопільщини. Це зокрема професори – Степан Стояновський, Володимир Скорохід, Степан Кусень, Ярослав Літвінський, Володимир Снітинський та кандидати наук – Ян Островський, Іван Брездень, Костянтин Крайняк, Дмитро Гуфрій, Никон Довгань, Іван Угрин, Павло Головач, Ярослав Крупник, Ігор Олексюк, Ольга Тильович-Михайлецька, Ярослав Крижанівський, Роман Ступницький, Ярослав Злонкевич, Фелікс Ментух, Микола Рожко.

Вихованцями школи академіка С. З. Гжицького є колишні і теперішні керівники обласних і районних служб ветеринарної медицини: Йосип Вацик, Володимир Мельник, Маркіян Голик, Євген Вдовцов, Олександр Колісник, Микола Мусієнко, В'ячеслав Луців, Костянтин Тищенко, Мирослав Букеда, Василь Некоз, Володимир Хитрун, Василь Хоптій, Богдан Луговий, а також

Дмитро Дворський, Зеновій Крушельницький, Борис Ропій, Михайло Обуховський, Василь Купина, Зеновій Голик, Василь Кінь, Роман Войнарівський, Іван Лисий, Мирослав Ліщинський, Володимир Дем'янчук, Михайло Ілевич, Петро Бойко, Анатолій Косінський, Ігор Бойко та багато інших.

Степан Зенонович часто виступав як офіційний опонент при захисті докторських і кандидатських дисертацій. Дисертанти завжди відчували його доброзичливість та батьківську опіку. До речі, віце-президент УААН, ректор Національного університету, академік Д. О. Мельничук, у якого С. З. Гжицький був опонентом назвав його «хрещеним батьком».

У своїй книзі нарисів «Обрії пахнуть вітрами» письменник Петро Інгульський згадує про тяжкі дні перебування в одній із лікарень Львова разом із С. З. Гжицьким: «Коли ми залишилися в палаті удвох він брав мої немічні, безформні як перевесла, ноги в свої дужі руки, крутив ними, вигинав, розминав у пучках шкіру на блаженських литках. – Якщо довіриш мені Петре..., – оце звертання на «ти», оце «Петре» – з уст видатного вченого, відразу викликало і довіру, і любов... Навіть сльози. – Якщо не погребуєш порадами кінського лікаря – я візьмусь за твої ноги. За те, що ганятимеш футболу – не ручаюсь, а за молодицями ще бігатимеш... Я йому повірив і він мене поставив на ноги».

Степан Зенонович проводив велику громадську роботу. Він обирався депутатом Львівської міської Ради, був членом Центральної Ради Всесоюзного, віце-президентом Українського та головою Львівського обласного відділення біохімічного Товариства. Степан Зенонович Гжицький закінчив свій 53-річний земний зв'язок з академією і відійшов у вічність 19 серпня 1976 року.

Визнанням наукового доробку С. З. Гжицького, вшанування його славного імені є заснування Західним науковим центром НАН України премії імені С. З. Гжицького для молодих учених у галузі природничих, технічних та гуманітарних наук. Львівська академія ветеринарної медицини також вшанувала свого вихованця і нашого учителя [13]. На фасаді корпусу академії встановлено меморіальну дошку на честь С. З. Гжицького, у фойє – портрет в галереї вчених світового значення, студентам-відмінникам і активним у науковій роботі – стипендії його імені, а постановою Кабінету Міністрів України в 1994 році академії присвоєно ім'я С. З. Гжицького.

Висновки. Отже, всі ці надбання академіка С. З. Гжицького є добрим стимулом і насагою для нових поколінь дослідників і практиків української науки. Сердечність, доброта, людяність, жадоба творчого контакту з людьми були притаманні С. З. Гжицькому. Воістину академік Степан Зенонович Гжицький – знаменна постать української науки і епохи. Перспективи дослідження його наукового доробку пов'язані з залученням архівних документів наукових і освітніх установ, де він працював.

Список літератури: 1. *Гжицький Степан Зенонович* // УРЕ: – 2-е вид. – К.: УРЕ, 1979 – Т. 3. – С. 16; 2. *Гжицький Степан Зенонович (14.01.1900–19.08.1976): Коротка біогр. довідка* // Історія академії наук Української РСР – К.: Наукова думка, 1982. – С. 742; 3. *Гуменюк В.* Родина

Гжицьких – таланти і долі/ В. Гуменюк, Г. Гуменюк // Наукові записки. – Тернопіль, 1997. – Кн.2. – Ч.2. – С.230-241. **4. Кониськієв М.** Степан Гжицький / М. Ониськів, П. Гаврилюк // Тернопілля '95: Регіональний річник. – Тернопіль, 1995. – С. 156-161; **5. Січкорієв Л.** Степан Гжицький / Л. Січкорієв // Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі 1898–1998: До сторіччя заснування / За ред. С. Яреми. – Тернопіль – Львів, 1998. – С. 657-658; **6. Фіра Л. С.** Степан Гжицький – знаменна постать української науки / Л. С. Фіра // Матеріали наукової конференції «Україна і світова наука»: Зб. праць. – Тернопіль, 1997. – Вип.2. – С. 73-75; **7. Гаврилюк П.** Знаменна постать нашої науки / П. Гаврилюк // Вільне життя. – 1995. – 13 січ.; **8. Гаврилюк П.** Слід на землі і в житті / П. Гаврилюк // Селянська доля. – 1995. – 14 січ.; **9. Добре** слово в декілька рядків: Гжицький Степан (14.01.1900-19.08.1976) // Українська гімназія в Тернополі 1898-1944. Дод. №3. – Тернопіль, 1992. – С.84; **10. Борчук М.** Вшанування пам'яті: [На будинку Львів, зооветеринарного ін.-ту встановлено меморіальну таблицю з барельєфом С.Гжицького] / М. Борчук // Відродження. – 1991. – 21 лют.; **11. Головацький І.** Імені академіка Гжицького / І. Головацький [Постаті нашої науки] // За вільну Україну. – 1994. – 17 листоп.; **12. Крупник Я.** Академія з іменем Гжицького / Я. Крупник // Тербовлянські вісті. – 1994. – 3 груд.; **13.** Конкурс на здобуття премії ім. С.Гжицького Західного наукового центру АН України для молодих вчених регіону: умови конкурсу // Тернопіль вечірній. – 1994. – 14 січ.

Надійшла до редакції 14. 11. 2012 р.

УДК 691:616.98

Степан Зенонович Гжицький – визначний науковець і педагог / М. В. Панюс // Вісник НТУ «ХП». Серія: Історія науки і техніки. – Х. : НТУ «ХП», 2013. – № 48 (1021). – С. 123–129. – Бібліогр.: 13 назв.

Стаття посвящена научній і педагогічній діяльності видатного українського ученого-біолога, доктора біологічних наук, академіка Української академії аграрних наук, заслуженого діяча науки і техніки України С. З. Гжицькому

Ключевые слова: учений-біолог, Степан Гжицький, сільське господарство, біохімія тварин, мікроорганізми

The article is sanctified to scientific and pedagogical activity of the prominent Ukrainian scientist-biologist, doctor of biological sciences, academician of the Ukrainian academy of agrarian sciences, Honoured worker of science and technique of Ukraine of S. Z. Hzyzkomu

Keywords: biologist, Stepan Gzhitsky, agriculture, biochemistry of animals, micro-organisms

УДК 001.89:631.12

М. В. ПРИСЯЖНИК, д-р с.-г. наук, член-кореспондент НААН, Київ

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ ГОСПОДАРСТВА: ОКРЕМІ СТОРІНКИ ВИТОКІВ НАСІННИЦТВА У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ В ЄВРОПІ ТА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Насінництво має важливе народногосподарське значення і є стратегічною галуззю будь-якої держави. Необхідність належного контролю у насінництві зумовлена та історично доведена. Поява перших насінневих господарств у Європі у XVIII столітті, стрімке подальше широке розповсюдження організації системи насінництва стало зразком для перших вдалих спроб запровадження насіннєвої справи в Російській імперії.

Ключові слова: насінництво, селекція, дослідна станція, сільське господарство, технологія вирощування

© М. В. Присяжнюк, 2013